

K ekonomickým okolnostem utváření komunistického režimu v Číně v prvních letech jeho existence¹

Aleš Skřivan²

Když na podzim 1949 Mao Ce-tung oficiálně proklamoval vznik nového komunistického státu, byla Čína zaostalou zemí se značně neefektivním až chaotickým správním aparátem. Komunisté převzali Říši středu po dlouhém období mocenskopolitické dezintegrace, kdy byli v mnoha ohledech skutečnými vládci regionální předáci – ať už se jednalo o vojenské velitele nebo „obratné“ úředníky. Navíc komunisté nedisponovali dostatečným počtem schopných kádrů, aby mohli tuto starou strukturu ze dne na den změnit.

Podobně negativní vývoj sužoval již řadu let také čínskou ekonomiku. Především dlouhé válečné konflikty (občanské války, válka s Japonci) a špatně fungující mocensko správní aparát ale také například všudypřítomná korupce byly hlavní příčinou obrovských hospodářských problémů: hyperinflace,³ naturalizace hospodářství, pomalejšího tempa ekonomického růstu atd. V čínském hospodářství také stále přetrvával jeden ze zásadních dlouhotrvajících problémů, kterým byl nedostatečný růst produkce potravin vzhledem k existujícímu populačnímu růstu. Zatímco v letech 1873–1957 došlo k rozšíření plochy obdělávané půdy o 38,3 %, ve stejném období vzrostla populace o 84,9 % (tabulka 1).

Asi nejpůsobivějším důkazem dramatické hospodářské situace byla hyperinflace. K viditelné akceleraci inflace došlo v roce 1941 – v důsledku neúrody a japonské invaze do vlastní Číny (do oblastí za Velkou zdí). V období 1940–1946 rostly ceny v neokupované Číně asi o 300 % ročně.

Tabulka 1: Nárůst počtu obyvatel a rozšiřování plochy obdělávané půdy v Číně v období 1873–1957

Rok	1873	1893	1913	1933	1957
Populace (v milionech)	350	385	430	500	647
Plocha obdělávané půdy (v milionech hektarů)	81	83	91	98	112

Zdroj: Perkins, Dwight H.: *Agricultural Development in China 1368–1968*, Aldine Publishing Company, Chicago 1969, s. 16 a s. 240.

1 Studie je zpracována jako jeden z výstupů výzkumného projektu *Ekonomické aspekty převzetí moci komunisty v Číně* (grant FIGA č. 50402).

2 PhDr. Ing. Aleš Skřivan, Ph.D., odborný asistent Katedry hospodářských dějin Fakulty národohospodářské Vysoké školy ekonomické v Praze.

3 Problém inflace se podařilo komunistickému vedení eliminovat brzy po převzetí moci (prakticky během dvou let). Podrobněji viz *Comprehensive Statistical Data and Materials on 50 Years of New China*, China Statistics Press, Department of Comprehensive Statistics of National Bureau of Statistics, Beijing 1999, s. (dále jen *Comprehensive Statistical Data and Materials*).

Přes určité výkyvy se nepodařilo tento trend zastavit ani po skončení druhé světové války. Naopak po vypuknutí třetí občanské války dosáhla inflace nové rekordní úrovně, když nepomohla ani emise nového zlatého jüanu v srpnu 1948 (vývoj cenové indexu viz tabulka 2).

Celkovou zaostalost čínského hospodářství potvrzovaly základní ukazatele.⁴ Hrubý národní produkt byl vytvářen asi z 50 % v agrárním sektoru, na obyvatele činil v přepočtu přibližně 50 amerických dolarů. ČLR měla v době svého vzniku už kolem půl miliardy obyvatel, avšak pouze tři miliony pracovaly v průmyslu.⁵

Značně problematickým zůstával průmyslový sektor, jehož rozvoj dlouhodobě zaostával za západním světem. K určitému urychlení stagnujícího procesu industrializace došlo vlastně až na samém konci 19. století, kdy různé zahraniční subjekty zahájily po Šimonosecké smlouvě (1895) v tzv. smluvních přístavech výstavbu nových podniků. Největší rozmach v této době zaznamenala výroba spotřebního zboží, zejména textilní průmysl. Viditelným stimulem průmyslového rozvoje se potom stala první světová válka, kdy byly přerušeny tradiční obchodní vazby a domácí průmysl musel svým způsobem nahradit dovozy ze zahraničí.

Tabulka 2: Vývoj cenového indexu v letech 1937–1948 (rok 1937 = 100)

rok	1937	1938	1939	1940	1941	1942
index	100	176	323	724	1 980	6 620
rok	1943	1944	1945	1946	1947	1948
index	22800	75500	249100	627210	10340000	287700000

Zdroj: Fairbank, John King: *The Cambridge History of China*, Volume 12, Cambridge University Press, Cambridge, 1983, s. 114.

V poválečném období vykazoval průmysl slušné přírůstky,⁶ rychleji se rozvíjel lehký průmysl, a to především ve větších městech na pobřeží (například v Tiencinu, Šanghaji a Čching-tau). Výraznější expanze těžkého průmyslu se dostavila až ve 30. letech. Centrem jeho rozvoje se stalo Mandžusko, respektive „nezávislý“ stát Mandžukuo, který podléhal japonské kontrole. Japonci přistoupili v Mandžusku k vybudování těžebních a metalurgických komplexů, ale také například k zlepšení sítě komunikací. Mandžuská výroba surového železa a oceli až několikanásobně převyšovala produkci v kuomintangské Číně. Z těch zařízení, která byla v provozu až do konce druhé světové války, více než polovinu demontovali a odvezli Sověti během obsazení Mandžuska.⁷

Čínský průmysl však nenabral v meziválečném období takové obrátky, aby se alespoň přiblí-

4 Vzhledem k tomu, že neexistoval žádný solidní, důvěryhodný systém shromažďování statistických dat, jedná se o pouhé odhady. Celostátní statistický systém byl dovytvořen až po vzniku komunistického režimu v průběhu 50. let 20. století.

5 Bliže viz Eckstein, Alexander: *China's Economic Development, The Interplay of Scarcity and Ideology*, Michigan Studies on China, Center for Chinese Studies, The University of Michigan Press, Ann Arbor 1975, s. 174.

6 7–8 % ročně, viz Howe, Christopher: *China's Economy*, Elek Books Limited, London 1978, s. xxii. Srv. Chang, John King: *Industrial Development in Pre-communist China: A Quantitative Analysis*, Chicago, 1969. Tyto údaje je však nutné brát s rezervou, je vhodnější je spíše považovat za odhady, protože neexistuje statistika, která by zcela přesně mapovala ekonomickou situaci v daném období.

7 Riskin, Carl: *China's Political Economy, the Quest for Development since 1949*, Oxford University Press, 1987, s. 33.

žil úrovni průmyslu ve vyspělých zemích. Jedním z důvodů byla nízká míra investic, způsobená ve značné míře všeobecně nízkými příjmy. K ještě výraznějšímu prohloubení této tendence samozřejmě docházelo v průběhu válečných let.⁸ Navíc byl čínský průmysl z velké části ovládán cizím kapitálem. V roce 1937 se zahraniční společnosti například podílely 80 % na výrobě surového železa, více než 60 % na těžbě uhlí a ze 76 % na výrobě elektrické energie. Přes polovinu nových lodí bylo vyrobeno společnostmi ovládanými zahraničním subjektem.⁹ Celkový rozvoj průmyslového sektoru bezesporu také brzdila nedostatečná a neefektivní dopravní infrastruktura. Například hustota železniční sítě byla v Číně mnohem nižší než v západní Evropě a Spojených státech. Velká část přepravy zboží se stále realizovala v malých džunkách, na hřbetech zvířat a pomocí primitivních vozíků. Nevyhovující obchodní spojení mezi městy a venkovskými oblastmi přispívalo k nižšímu ekonomickému růstu a prohlubování regionálních rozdílů.

Po druhé světové válce sice nacionalistická (kuomintangská) vláda převzala japonské, německé a italské podniky a výrazně tak rozšířila státní kontrolu nad průmyslovým sektorem, tím se však nezbavila celkové zastaralé struktury čínského průmyslu. Zřetelně převládaly malé podniky preferující rukodělnou výrobu, naopak tovární velkovýroba se na celkovém průmyslovém produktu podílela zhruba jen třetinou. Ještě menší podíl měly velké závody na celkové zaměstnanosti (továrny s více než 500 zaměstnanci zaměstnávaly méně než 5 % z celkového počtu lidí pracujících v průmyslu). Dalším nedostatkem, nebo spíše důkazem nemodernosti (nevyspělosti) čínského průmyslu byla jasná převaha výroby spotřebního zboží nad produkcí výrobních prostředků (v polovině 30. let přijímala výroba spotřebního zboží přes 90 % investic směřujících do průmyslu). Neochota investovat do produkce výrobních prostředků souvisela mimo jiné s její kapitálovou náročností a menší ziskovostí. V neposlední řadě je třeba připomenout specifickou dislokaci čínského průmyslu, jehož jádro leželo ve velkých přístavních městech, daleko od zdrojů surovin, což bylo nejen v mnoha případech neefektivní ale také to mělo retardující vliv na čínské vnitrozemí.¹⁰

Rozhodujícím sektorem čínského hospodářství byl v době vzniku ČLR jednoznačně agrární sektor. Naprostá většina obyvatel (asi 85 %) žila na venkově a hlavním zdrojem jejich obživy bylo zemědělství. Zemědělství bylo nejen základem celé ekonomiky, ale mělo také velký vliv na další oblasti čínské společnosti. Bezproblémový chod agrární výroby byl často například podmínkou politické stability. Otázka užití početné populace dlouhodobě zůstávala přirozeně jedním z nejdůležitějších a nejhroustlivějších úkolů většiny čínských vládců.

Zajištění dostatečné výše agrární produkce však nebylo jednoduchým úkolem. Přes jeho mimořádný význam zůstávalo zemědělství podobně jako průmysl velmi zaostalé a trpělo mnoha vleklými problémy. Situaci navíc komplikovaly některé objektivní „neodstranitelné“ okolnosti. Nepříznivý reliéf se stal pravděpodobně hlavním důvodem, proč pouze asi 10 % z celkové plochy Říše středu využívali Číňané k zemědělským účelům. Čínské zemědělství bylo také bohužel pravidelně sužováno neúrodami, suchem nebo záplavami.

Celkovému rozvoji agrárního sektoru bránila špatná technická vybavenost, ale často i ignorování moderních zemědělských postupů. Podobně jako ostatním oblastem národního hospodářství, chyběl i zemědělství dostatek investic. Čínský agrární sektor vykazoval ve srovnání s vyspělými státy nízkou produktivitu práce (produktivita práce většinou rostla s velikostí hospodářství). Agrární výrobu také narušovala migrace obyvatel a odvádění rolníků do armády.

8 Srv. Liu, T. C., Yeh, K. C.: *The Economy of the Chinese Mainland: 1933–59*, Princeton 1965, s. 77–78 a Wu, Y. L.: *An Economic Survey of Communist China*, New York, 1956, s. 30–32.

9 Viz Riskin, Carl: *China's Political Economy*, s. 19.

10 Feuerwerker, Albert: *The Chinese Economy 1912–1949*, Michigan Papers in Chinese Studies, No. 1., University of Michigan, Center for Chinese Studies, Ann Arbor, 1968, s. 13.

Za jednu z hlavních překážek rozvoje agrárního sektoru v předsocialistické Číně bývá považována přílišná roztržitost pozemkové držby provázená přelidněním venkova. Ve srovnání se západní Evropou a zejména se Spojenými státy byla čínská hospodářství velmi malá. Průměrná výměra činila přibližně 1 hektar, avšak kolem 60–70 % hospodářství se nacházelo pod touto hranicí. Rovněž uspořádání jednotlivých hospodářství se často jeví jako neefektivní. Pole často neležela v blízkosti hospodářských budov, čímž bylo jejich obdělávání přinejmenším časově náročnější. Poměrně velkou část z celkové plochy zemědělské půdy zaujímaly cesty, zastavěné plochy ale také například hranice mezi jednotlivými pozemky, obdělávaná půda se stávala o to vzácnější.¹¹

Před nástupem komunismu existovaly v čínském zemědělství dvě základní ekonomické skupiny: vlastníci půdy a nájemci. Tato struktura však nebyla tak jednoduchá, jak by se mohlo na první pohled zdát. Obě skupiny se často navzájem prolínaly, kdy rolník měl část půdy v nájmu a část byla v jeho vlastnictví. Pouhá příslušnost k jedné ze skupin také nevypovídala nic o prosperitě, bohatství a společenském postavení. Výjimkou nebyli movití rolníci, kteří zaměstnávali mnoho lidí, přičemž veškerou půdu měli v nájmu. Obecně platilo, že nájem půdy byl v Číně velmi rozšířený. Bohužel však neexistují přesnější údaje o podílu nájemců na celkovém počtu zemědělců.¹² Z regionálního hlediska byl podíl nájemců největší v dolním povodí Dlouhé řeky (Jang-c'-ťiang, Chang Jiang), v deltě Perlové řeky (Ču-ťiang, Zhu Jiang) v Kuang-tungu a v S'-čchuanu.

Podle velikosti obhospodařované popř. vlastněné půdy byli nájemci a vlastníci dále rozčleněni do jednotlivých „tříd“, kterým většinou odpovídalo příslušné společenské postavení. Na tomto místě je třeba zdůraznit, že se základní vymezení jednotlivých společenských skupin výrazně lišilo od podobné typologie používané v západní Evropě a ve Spojených státech. Například pojem analogický termínu „velkostatkář“ byl v čínských podmínkách spojován s osobou vlastníci více než 20 hektarů, podobná výměra patřila však například ve Spojených státech k podprůměrným.¹³ Tato odlišnost bezpochyby logicky vyplývala z celkového charakteru čínského zemědělství.

Tabulka 3: Rozložení držby půdy na čínském venkově (1930–1950)

	rodiny (v procentech)	obdělávaná půda (v procentech)
bezzemci	10,03	0
vlastníci méně než 5 mu	17,34	2,46
vlastníci 5-20 mu	40,21	21,58
vlastníci 21-50 mu	21,53	30,51
vlastníci 51-100 mu	7,96	24,59
vlastníci 101-200 mu	2,47	14,65
vlastníci více než 200 mu	0,47	6,21

Zdroj: Liu, Wai: *Rural Economics on the Chinese Mainland*, Hong Kong, 1953, s. 19, (15 mu = 1 hektar).

Přestože se v čínském zemědělství vyskytovaly na evropské a americké poměry skutečně velké

11 Celkově šlo o necelých 8 %, což byl například údaj o více než polovinu vyšší než ve Spojených státech. Srv. Riskin, Carl: *China's Political Economy*, s. 23; též Eckstein, Alexander: *China's Economic Development*, s. 172.

12 Například v první polovině 30. let činil podle Alberta Feuerwerkera tento podíl 32 % (Feurwerker, Albert: *The Chinese Economy 1912–1949*), avšak podle některých dalších historiků pouhých 17 % (např. Eckstein Alexander: *China's Economic Development*). Většina historiků se přiklání spíše k údajům Alberta Feuerwerkera. Podle údajů *China Handbook* 1950 mělo v roce 1947 přibližně 33 % rolníků půdu v nájmu, 25 % mělo část půdy v nájmu a část v soukromém vlastnictví a 40–45 % hospodařilo na vlastní půdě (*China Handbook 1950*, New York, 1950, s. 581–583).

13 Ve 30. letech 20. století představovala průměrná výměra ve Spojených státech plochu 63,5 hektaru. Riskin, Carl: *China's Political Economy*, s. 23.

výměry jen zřídka a velikostní diverzifikace byla užší, rozložení pozemkové držby zůstávalo nerovnoměrné. Jak již bylo uvedeno, zhruba necelých 70 % hospodářství vlastnilo půdu o výměře do 1 hektaru, z celkové plochy obdělávané půdy však na ně připadala pouze asi čtvrtina (dále srv. s tabulkou 3).¹⁴

V předcházejících odstavcích byla prezentována řada zjevných problémů sužujících ČLR v době jejího vzniku, na druhé straně je však třeba alespoň krátce připomenout některé skutečnosti, které naopak usnadňovaly komunistům výchozí pozici na cestě k vybudování životaschopného socialistického režimu. Komunisté byli silou, která po dlouhých desetiletích konečně dokázala opět reálně sjednotit zemi (jejich nástup býval někdy srovnáván s úspěchy Mandžů v 17. století) a která prosazovala ideologii schopnou překlenout etnické, regionální a jiné rozdíly tehdejší Číny. Kromě toho komunističtí představitelé v čele s Maem slíbili vybudovat z ČLR silný stát, který by byl v neposlední řadě schopen hrát úlohu rovnocenného partnera ve vztazích se zahraničím. Již nikdy se tak nemělo opakovat potupné postavení Číny v 19. století. Komunisté dobře věděli, že vlastenecký aspekt je významným prvkem ovlivňujícím názor čínské veřejnosti. Soubor těchto „výhod“ výrazně přispěl k získání podpory velké části čínské populace, která, zjednodušeně řečeno, považovala za stávajících okolností komunistický systém za jediný perspektivní. Tato podpora se v následujících letech ukázala jako velmi důležitá při prosazování radikálních sociálněekonomických reforem.

Z ekonomického hlediska stály po převzetí moci v roce 1949 před komunistickými předáky dva hlavní úkoly. Prvním byla stabilizace hospodářství a nastartování růstu, druhým potom převedení rozhodujících oblastí národní ekonomiky pod kontrolu státu respektive stranických orgánů.¹⁵ Přestože mělo čínské hospodářství některá výjimečná specifika vyplývající z dlouhodobého vývoje a kulturně sociálních odlišností, nedokázala ČLR v prvních letech své existence uplatnit nějakou nezávislou národohospodářskou koncepci, místo toho převzala v základních rysech tehdejší sovětský hospodářský model. Nutno poznamenat, že se pekingské vedení této makroekonomické strategie v mnoha ohledech nevzdalo ani v době, kdy byly ekonomické vztahy mezi ČLR a SSSR již výrazně oslabeny a mezi oběma zeměmi existovaly silné politickoideologické antipatie.¹⁶ Podobně jako Sovětský svaz po převzetí moci Stalinem rozhodl se Mao Ce-tungova ČLR položit hlavní důraz v hospodářské oblasti na industrializaci, největší pozornost měla být samozřejmě věnována těžkému průmyslu. V průmyslovém sektoru vybudovali čínští komunisté hierarchický systém, do detailů kontrolovaný státními a především stranickými orgány.

První výrazné změny v agrárním sektoru přinesla pozemková reforma, ta však v mnoha ohledech pouze vytvořila určité provizorium na cestě k socialistickému zemědělství. Rozhodujícím krokem byla kolektivizace, po níž agrární sektor ovládla družstevní forma výroby. Podobně jako v průmyslu i v zemědělství hrálo dominantní úlohu centrální plánování, které rozhodovalo o výrobních kvótách, druhu pěstovaných plodin, množství produkce odváděné státu atd.

Agrární a průmyslový sektor však nebyly jedinými hospodářskými oblastmi, kde se Číňané řídili sovětským vzorem. Stát mimo jiné začal řídit veškerou distribuci zboží, surovin a polotovarů. Podobně jako SSSR snažila se i ČLR celkově minimalizovat úlohu zahraničního obchodu a zahraničních investic a prosadit princip hospodářské soběstačnosti země, autarkie – tato tendence se přirozeně může zdát být poněkud v rozporu s širší ekonomickou spoluprací mezi Pekingem a Moskvou, tak jak byla praktikována v 50. letech. ČLR si také osvojila „sovětský“ důraz na vysokou míru investic, dosahované na úkor spotřeby.

Jak už vyplývá z předcházejících odstavců, ČLR po svém vzniku více méně okopírovala sověť-

14 Srv. Feuerwerker, Albert: *The Chinese Economy 1912–1949*, s. 31–32.

15 Jako jeden z ekonomických úspěchů, jichž bylo dosaženo v prvních letech existence komunistického režimu, uvádějí čínské statistiky poměrně rychle rostoucí daňové příjmy, které jen v letech 1950–1952 vzrostly o zhruba 100 %. *Comprehensive Statistical Data and Materials*, s. 10.

16 Viz Ginsburg N., Lalor B. A.: *China: The 80's Era*, Boulder and London, Westview Press, Inc. 1984, s. 109.

ský hospodářský model. Tento stav však neměl být a ani nemohl být stavem definitivním. Mao Ce-tung byl dostatečně svérázným a nezávislým vůdcem, aby si komunistická Čína mohla časem vytyčit vlastní cestu respektující čínská specifika a oficiální ideologii.¹⁷ Například ve srovnání se Stalinovou koncepcí hrál v Mao Ce-tungových úvahách poněkud odlišnou a obecně důležitější roli agrární sektor. V souladu s Mao Ce-tungovými plány se sice čínští ekonomové nejvíce věnovali industrializaci, na druhou stranu zemědělství nemělo primárně sloužit jako zdroj finančních prostředků pro industrializaci, jak tomu například bylo v době prvního pětiletého plánu v SSSR. Mao Ce-tung si byl vědom zásadního významu agrárního sektoru a rolnictva, které na rozdíl do Marxe, Lenina i Stalina považoval za nosný revoluční pilíř na cestě k vybudování socialistické a posléze komunistické společnosti. Postupem let čínský „kormidelník“ stále častěji uvažoval o realizaci vlastní cesty, kterou by se ČLR rychleji než SSSR dostala k vytouženému komunismu. V hospodářské praxi toto přání přineslo nejprve Velký skok vpřed, jenž byl skutečně unikátní a na vnějších vlivech naprosto nezávislou Mao Ce-tungovou akcí. Tento odklon, který přesáhl z ekonomické oblasti i do politickoideologické roviny, nenechali sovětské předáči bez povšimnutí. Začalo tak období sovětsko-čínského odcizování, vzájemný antagonismus vedl nejen k zastavení sovětské hospodářské pomoci, ale dokonce i ozbrojenému střetu. Z velkého komunistického bratra se stal nepřítel, který byl stejně nebezpečný jako „imperialistické“ Spojené státy.¹⁸

Prvním významným krokem komunistického vedení po nástupu k moci, který vyvolal rozsáhlé vlastnické změny v agrárním sektoru, bylo rozšíření pozemkové reformy na celé území ČLR. Pozemkovou reformu prosazovali komunisté na ovládaných územích již řadu let před konečným vítězstvím v roce 1949. Celonárodním fenoménem se však mohla stát teprve až potom, co se komunisté chopili moci v celé kontinentální Číně. Pozemková reforma začala v polovině roku 1950¹⁹ a skončila na přelomu let 1952 a 1953, v jejím průběhu bylo přerozděleno 46,7 milionů hektarů, tj. více než 44 % z celkové plochy obdělávané půdy.²⁰ Vlastnické přesuny se nejvíce dotkly vrstvy nejchudších rolníků a velkých pozemkových vlastníků. Přestože se statistické údaje často rozcházejí, je jisté, že nejchudší rolníci minimálně zdvojnásobili svůj podíl na celkové ploše obdělávané půdy, naopak podíl největších pozemkových vlastníků se zmenšil zhruba patnáctkrát.²¹

Pozemková reforma však nebyla pouhým přerozdělením pozemkové držby, její význam také daleko přesahoval hospodářskou sféru. Přerozdělení půdy znamenalo jednak zlomení ekonomické moci velkých pozemkových vlastníků, zároveň však tato skupina ztratila postavení tradiční společenské elity na čínském venkově. V této pozici ji nahradily stranické kádry opírající se o vrstvu nejchudších rolníků, tedy skupinu, která z pozemkové reformy nejvíce profitovala. Pozemková reforma také přirozeně zmírnila sociální rozdíly na venkově.

Objektivně vzato byla pozemková reforma nemorálním krokem, který však velmi rychle přine-

17 Ve skutečnosti se bohužel ČLR opakovaně vydala na cestu respektující pouze Maova přání.

18 Neshody mezi ČLR a sovětským blokem se výrazně projeví i v některých ideologizovaných analýzách čínské ekonomiky, které byly publikovány v Československu a v dalších zemích sovětského bloku. Srv. Nikl, Miroslav: *Problémy soudobého vývoje Číny I., II. a III.*, Orientální ústav ČSAV, Praha 1975; Sladkovskij, Michail Iosifovič: *Kitaj: osnovnyje problemy istorii, ekonomiki, ideologii*, Mysl', Moskva, 1978.

19 V roce 1950 byl schválen zákon o pozemkové reformě, který navazoval na právní úpravy půdních vztahů, přijaté v „osvobozených oblastech“ před rokem 1949. Podrobněji viz Tomášek, Michal: *Dějiny čínského práva*, Academia, Praha 2004, s. 278–279.

20 *Ten Great Years*, Statistics of the Economic and Cultural Achievements of the People's Republic of China, Foreign Language Press, Beijing, 1960, s. 34 (dále jen *Ten Great Years*).

21 Podrobněji viz *National agricultural statistics for the 30 years since the founding of the People's Republic of China 1949–1979*, State Statistical Bureau, Beijing 1980, s. 19 a Srinivasan, T. N., *Agriculture and Trade in China and India*, International Center for Economic Growth, San Francisco, 1994, *passim*.

sl neočekávané pozitivní hospodářské výsledky. Podle některých prognóz se mělo čínské zemědělství dostat během několika let do vážných problémů. Půda byla přidělována často lidem, kteří neměli dostatek zkušeností s jejím obděláváním, ani dostatek prostředků na investice. Čínskému zemědělství hrozila prohlubující se neefektivnost, snížení produkce atd.

Skutečný vývoj se však těmto pesimistickým scénářům velmi vzdálil. Podle střízlivých západních odhadů rostla produkce obilnin v ČLR v letech 1949–1952 v průměru o 7,4 % ročně, čínské statistiky jsou však ještě optimističtější a udávají téměř 50% nárůst za celé toto období. U dalších plodin zůstávala produkce přibližně na úrovni z roku 1949 nebo – jak tomu bylo ve většině případů – došlo k růstu.²² Za tímto úspěchem stály především iniciativa a zvýšené pracovní nasazení rolníků, které bezprostředně souvisely se získáním nové půdy do soukromého vlastnictví a likvidací nájemního systému.

Jak už bylo naznačeno, pozemková reforma a přerozdělení půdy však neměly být podle čínských komunistů hlavním úkolem zemědělské politiky, ale pouhou předehtou k rozhodujícímu kroku, který měl určit základní charakter čínského zemědělství – ke kolektivizaci. První formy družstev se začaly na čínském venkově objevovat už před dokončením pozemkové reformy. Jedním z těch nejrozšířenějších typů byla „družstva vzájemné pomoci“ (dále jen DVP), která se obvykle skládala ze 4–5 hospodářství. Členové takových družstev si pomáhali při obdělávání jednotlivých polí a využívání pracovních prostředků. Další typ představovala „zemědělská výrobní družstva“ (dále jen ZVD), jež vznikla spojením až 30 hospodářství. V tomto případě dali zakladatelé svou půdu, dobytek a pracovní prostředky k dispozici vedení družstva. Část zisku byla rozdělena podle vloženého majetku, zbytek podle vykonané práce.²³

Význam družstevní výroby však zůstával velmi omezený. Většina družstev neměla trvalý charakter a existovala pouze krátkou dobu, například v období sezónních prací. V roce 1953 patřilo k DVP, která neměla sezónní charakter a existovala po celý rok, pouze 11 % hospodářství. Podíl ostatních družstev zůstával téměř zanedbatelný – ZVD méně než 1 %. Stále tedy na čínském venkově převládaly soukromé vlastnictví půdy a soukromá malovýroba.²⁴

Kolektivizace se rozběhla v roce 1954. V počáteční fázi postupovala velmi pomalu a provázela ji řada problémů. Propagační kampaň byla velmi slabá a nepřesvědčivá. Mnoho rolníků se postavilo ostře proti kolektivizaci, začaly se objevovat obdobné negativní jevy jako v průběhu sovětské kolektivizace na počátku 30. let: vybití dobytka, redukce osevních ploch, nezáměr o investice v agrárním sektoru. V některých případech nová družstva nevydržela a rozpadla se. Na konci roku 1954 náleželo k „celoročním“ DVP 26 % hospodářství, k ZVD 11 %.²⁵

Na další osud kolektivizace se utvořily uvnitř stranické špičky v podstatě dva odlišné názory. Část vedení více méně zpomalení kolektivizačního procesu přivítala a za hlavní úkol v agrárním sektoru považovala jeho stabilizaci. Proti takovým plánům se postavil Mao Ce-tung, který označil stávající problémy za přechodné. V Maových představách se mělo zkolektivizované zemědělství stát hlavní zárukou splnění produkčních kvót prvního pětiletého plánu (1953–1957).

Po přímém Maově zásahu na jaře 1955 došlo k výraznému urychlení kolektivizace. Ve stej-

22 Srv. Comprehensive Statistical Data and Materials, s. 30–34, Riskin, Carl, *China's Political Economy*, s. 53–54 a *Ten Great Years*, s. 119–120.

23 Srinivasan, T. N.: *Agriculture and Trade in China and India*, International Center for Economic Growth, San Francisco 1994, s. 33–34.

24 Viz Walker, Kenneth R.: *Planning in Chinese Agriculture*, Chicago, Aldine 1965, s. 11–14. a Riskin, Carl, *China's Political Economy*, s. 85–87.

25 Walker, Kenneth R.: *Planning in Chinese Agriculture*, s. 11–14 a Riskin, Carl: *China's Political Economy*, s. 85–87.

něm roce čínské vedení v podstatě zamítlo stávající formy družstev jako nedostatečné, nově budovaná tzv. „pokročilá zemědělská výrobní družstva“ (dále PZVD) byla v porovnání se svými předchůdci především větší.²⁶ Měla však také například odlišný systém odměňování, který zcela opomíjel počáteční vklad jednotlivých rolníků. Rolníci byly odměňovány výhradně podle vykonané práce – například podle získaných pracovních bodů. Veškerý vložený majetek, včetně strojů, dobytka a půdy, přešel ze soukromého do kolektivního (družstevního) vlastnictví. V roce 1956 existovalo již v ČLR 540 000 PZVD. Zatímco v prosinci 1955 patřilo do PZVD pouze 4 % rolnických hospodářství, o rok později v prosinci 1956 už to bylo 88 %.²⁷ V roce 1957 v ČLR již existovalo zhruba 740 000 družstev, průměrně velké družstvo se skládalo z asi 160 rolnických hospodářství. Stranou družstev zůstával jen zanedbatelný počet rolníků.²⁸

Jak se postupem času ukázalo, preferovaná forma družstev měla řadu systémových chyb. Jednou z nejkontroverznějších stránek se stal způsob odměňování. Systém pracovních bodů – popř. odpracovaných dní – se zdál v podstatě spravedlivý, avšak v detailech měl mnoho nedostatků, především často likvidoval iniciativu jedince. Odměna jedince byla sice vyměřena jako podíl na celkovém zisku družstva (po příslušných odvodech státu), rolníci se však často – a oprávněně – domnívali, že svým výkonem mohou hospodářský výsledek družstva jen velmi málo ovlivnit, protože se cítili ve společenství o několika desítkách hospodářství pouze jako „malé kolečko ve velkém soukolí“ (Tento problém byl obvykle viditelnější u větších družstev). Provázanost výkonu jednotlivce na jeho odměnu, tak byla ve skutečnosti menší, než se mohlo na první pohled zdát. Ztráta iniciativy však nebyla patrná pouze na úrovni jedince, ještě markantnější se stala na úrovni výrobních brigád (výrobní brigáda byla základním článkem družstev, skládala se z 20–30 hospodářství), kdy schopnější brigády začaly doplácet na méně schopné. Podobně spornou otázkou se stalo hodnocení různých prací a výkonů, neexistovala nějaká objektivní a všeobecně dodržovaná směrnice, která by určovala kolik za kterou práci přísluší pracovních bodů a která by například dostatečně zohlednila regionální rozdíly, včetně úrodnosti půdy. Ve velkých družstvech se také objevovaly problémy s rozdělováním a kontrolou práce.

Hodnotit průběh a důsledky kolektivizace pro agrární sektor v ČLR není ani dnes po více než čtyřiceti letech jednoduché a závěry nemohou být jednoznačné. Zajímavé je srovnání s obdobným procesem, který proběhl v Sovětském svazu v letech 1929–1937. Čínská lidová republika v čele s Mao Ce-tungem sice vytvořila své základní schéma podle sovětské kolektivizace, oba procesy se však v některých bodech výrazně lišily. V Číně proběhla kolektivizace daleko rychleji než v Sovětském svazu. Zatímco v SSSR trval proces združstevňování zemědělství přibližně 8 let, v ČLR byl dokončen během 2–3 let (1954–1957). Nehledě na již zmíněné okolnosti kolektivizace měla v ČLR také větší podporu mezi rolnictvem, než tomu bylo v Sovětském svazu. Svou roli zde jistě sehrála i skutečnost, že kolektivizace proběhla v ČLR jen několik let po vzniku nového komunistického režimu, kdy ještě ve větší míře přetrvávalo „revoluční nadšení lidu“. Rovněž velmi krátké období mezi pozemkovou reformou a zahájením kolektivizace svým způsobem usnadnilo její pozdější průběh a akceptování nových podmínek velkou částí rolníků. Naopak v Sovětském svazu proběhla kolektivizace za zcela jiných okolností, v době, kdy měli rolníci za sebou mnoho let střetů s ústřední mocí. Komunistické orgány zacházely s agrárním sektorem v Sovětském Rusku a později v SSSR často bez ohledu na jeho potřeby a možnosti, neřídka toto jednání přerostlo v prosté drancování. Nelze se proto divit, že se ke kolektivizaci postavila většina rolníků v SSSR negativně.

Třebaže kolektivizaci v ČLR také provázely některé problémy, ve srovnání se SSSR proběh-

26 Původně tvořilo takové družstvo přibližně 30 rolnických hospodářství. Postupně však jejich počet narůstal až na 150–200 hospodářství.

27 Srinivasan, T. N.: *Agriculture and Trade in China and India*, s. 34.

28 Chao Kuo-chun: *Agrarian Policy of the Chinese Communist Party*, Asia Publishing House, Bombay, 1960, s. 162 a 293.

la bez zásadnějších komplikací, které by například negativně ovlivnily objem agrární výroby. Už samotný nástup kolektivizace v Sovětském svazu na přelomu 20. a 30. let se nesl ve znamení krize. V letech 1927–1932 se snížil objem agrární výroby přibližně o 20 %, za stejné období poklesl stav dobytka v důsledku masového vybití zhruba na polovinu.²⁹ Naproti tomu v ČLR v letech 1953–1957 rostla agrární výroba o přibližně 4 %³⁰ ročně a produkce obilnin na obyvatele stoupla z 269 kg na 286 kg.³¹

Všeobecně odlišný přístup rolníků k združstevňování v SSSR a v ČLR ovlivnily ve velké míře také způsob provedení kolektivizace. Vynucená kolektivizace byla sama o sobě v obou případech amórálním aktem. V případě Sovětského svazu však měla zjevně násilnější charakter, než tomu bylo později v ČLR. Třebaže dostupné statistické údaje nemůžeme považovat za zcela přesné a korektní (nenapadnutelné), je například jisté, že v Sovětském svazu si kolektivizace vyžádala několikrát více obětí.³²

Jak bylo uvedeno, během let kolektivizace rostla agrární produkce v ČLR zhruba o 4 % ročně. Tento nárůst se zdál být výrazným úspěchem ve srovnání se sovětskou kolektivizací, avšak někteří čínští ekonomové ho považovali za nedostatečný. Jejich obavy vyplývaly především ze stále vyššího populačního růstu.

Koncem 19. a ve 20. století se zrychlil růst čínské populace, dlouhodobě ale tento nárůst v průměru nepřesahoval 1 % ročně.³³ Po nástupu komunistů k moci se situace brzy změnila. Obecně se zlepšilo sociální a zdravotnické zabezpečení, výrazně poklesla úmrtnost kojenců atd. Tyto skutečnosti vedly k zvýšení každoročního populačního růstu, který se v době prvního pětiletého plánu již pohyboval na úrovni 2,4 % ročně.³⁴ Produkce obilnin a také celková agrární výroba sice dosud rostly rychleji než populace, v Pekingu však začaly v této době převládat obavy z markantního nárůstu čínské populace, který by mohl v mnoha ohledech zkomplikovat hospodářskou situaci a celkově zbrzdit ekonomický rozvoj ČLR.³⁵ Čínské vedení se proto rozhodlo přijmout některá „preventivní“ opatření. V letech 1955 a 1957 byla prosazena nová nařízení týkající se kontroly porodnosti.

V prvních letech komunistického režimu se vývoj v průmyslovém sektoru od vývoje v agrárním sektoru podstatně lišil. Ať už se jednalo o rozdíly mezi celkovým charakterem industrializace a změnami v zemědělství nebo o rozdílné kvantitativní ukazatele. Už v době převzetí moci bylo zřejmé, že se výraznější industrializace země stane jedním ze stěžejních úkolů nové vlády. Industrializace Číny však neměla mít zdaleka jen hospodářský význam. Komunističtí předáci mimo jiné zcela odůvodněně očekávali, že větší rozšíření průmyslové základny vyvolá sociální a demografické změny.

Jedním z prvních úkolů na cestě průmyslového rozvoje byla samozřejmě změna vlastnické struktury uvnitř průmyslového sektoru. Komunisté zdědili v roce 1949 průmysl s poměrně výrazným zastoupením státu. Státní podniky se podílely na celkové průmyslové výrobě asi 44 %. K rozšíření státního sektoru a utlumení významu sektoru soukromého použila nová vláda taktiku, která se vidi-

29 Podrobněji viz Jasny, Naum: *The Socialized Agriculture of the U.S.S.R., Plans and Performance*, Stanford 1949, tabulky v příloze, passim.

30 Různé zdroje se mírně rozcházejí. Srv. Yin, Helen a Yin, Y. C.: *Economic Statistics of Mainland China 1949–57*, Cambridge 1960, s. 4–43, resp. Perkins, Dwight H.: *Agricultural Development in China 1368–1968*, Aldine Publishing Company, Chicago 1969, s. 190.

31 Perkins, Dwight H.: *Agricultural Development*, s. 34.

32 Přibližně 5 000 000. Lorimer, Frank: *The Population of The Soviet Union, History and Prospects*, League of Nations, Geneva 1946, s. 133–37.

33 Perkins, Dwight H.: *Agricultural Development*, s. 189–191.

34 Parker, Mauldin: *The Population Trends in Eastern Europe, The USSR and Mainland China* („Fertility Control in Communist Countries“), Milbank Mem. Fund 1960, s. 197–208.

35 K populační politice blíže viz Obuchová, Ľubica: *Číňané 21. století, dějiny – tradice – obchod*, Academia, Praha, 1999, s. 189.

telně lišila od paralelního postupu v zemědělství. Preferovaným způsobem omezení soukromé výroby nebylo přímé vyvlastnění, nýbrž velké znevýhodnění soukromé výroby (například daňového nebo úvěrového charakteru).³⁶ Podíl soukromé výroby na celkové průmyslové výrobě se tak snížil z více než 50 % v roce 1949 na zhruba 30 % v roce 1952 a méně než 25 % v roce 1957.³⁷

Uvedená čísla však plně nevypovídají o stavu, ve kterém se čínský průmysl nacházel. Převaha státního sektoru byla brzy ve skutečnosti ještě výraznější. Stát ponechal větší prostor pro soukromou výrobu pouze v odvětvích, která neměla pro čínské hospodářství prioritní význam. Například těžký průmysl prakticky zcela ovládl státní sektor. V případě soukromé výroby se také jednalo pouze o menší subjekty, na úrovni středních a větších podniků dominovala státní popř. družstevní forma výroby. Navíc stát disponoval mnoha prostředky k ovlivňování soukromé výroby, mimo jiné zcela kontroloval alokaci zdrojů.³⁸

Velkému významu industrializace odpovídal i rostoucí objem investic, které průmyslový sektor přijímal. Bohužel údaje k období 1949–1951, jak čínské tak zahraniční, jsou buď nedůvěryhodné nebo zcela chybné. V samotné ČLR se podařilo dotvořit celostátní statistický systém až v polovině 50. let.³⁹ Je však zřejmé, že od roku 1951 spolu s rychle rostoucím hrubým domácím produktem, rostl také podíl investic na hrubém domácím produktu.⁴⁰ Výrazně se také zvýšily celkové vládní výdaje ze 17,2 miliard RMB (renminbi) v roce 1952 na 29,6 miliard RMB v roce 1957. Více než tři čtvrtiny z celkového objemu státních investic v tomto období byly umístěny v průmyslu a dopravě.⁴¹ Podobně jako ve stalinistickém Sovětském svazu směřoval hlavní proud investic do těžkého průmyslu, který byl upřednostňován před průmyslem lehkým. V době prvního pětiletého plánu objem investic směřujících do těžkého průmyslu převyšoval objem investic, které přijímal lehký průmysl, více než pětkrát.⁴²

Kvantitativní nárůst průmyslové výroby v prvních letech komunistické vlády byl skutečně enormní.⁴³ Poměrně rychle byly obnoveny průmyslové kapacity narušené válkou, začalo se s výstavbou zcela nových průmyslových objektů, v průmyslové výrobě také obecně rostla produktivita práce. Podle čínských statistik rostl index hrubé průmyslové produkce⁴⁴ do roku 1957 – třebaže se značnými výkyvy – v průměru tempem o zhruba 23 % ročně.⁴⁵ Západní odhady jsou sice o něco nižší, nicméně obecný trend rychlého kvantitativního nárůstu v oblasti průmyslové výroby nezpochybňují.⁴⁶

36 Komunistické vedení „přitvrdilo“ svůj přístup k soukromému sektoru v polovině 50. let. Bližší viz Tomášek, Michal: *Dějiny čínského práva*, s. 285.

37 Přesné údaje nejsou k dispozici, nejednoznačné bylo také například zařazení různých forem kolektivního vlastnictví.

38 Dále viz Fairbank, John King: *The Great Chinese Revolution 1800–1985*, Harper & Row, Publishers, New York 1987, s. 196–198. Nové specifické vztahy státu k soukromým podnikům se mimo jiné odrazily v rychlém schválení nových právních předpisů upravujících režim hospodářských smluv uzavíraných mezi státními organizacemi a soukromými podniky. Dále viz Tomášek, Michal: *Dějiny čínského práva*, s. 278.

39 K otázce věrohodnosti statistických údajů bližší viz Gurley, John G.: *China's Economy and the Maoist Strategy*, Monthly Review Press, New York and London, 1976, s. 129.

40 Podle čínských statistik rostl hrubý domácí produkt v letech 1952–1957 v průměru o 11,2 % ročně. *Comprehensive Statistical Data and Materials*, s. 4. Podíl investic na hrubém domácím produktu vzrostl v letech 1952–1957 ze zhruba 10 % na 20 %, Howe, Christopher: *China's Economy*, s. 95.

41 Howe, Christopher: *China's Economy*, s. 95.

42 Srinivasan T. N.: *Agriculture and Trade*, s. 26.

43 Tato expanze vyvolala rychlý nárůst podílu průmyslové výroby na tvorbě hrubého domácího produktu – ze 17,6% v roce 1952 na 37,4% v roce 1959. Viz *China Statistical Yearbook 1999*, China Statistics Press, National Bureau of Statistics, Beijing, 1999, (dále jen *China Statistical Yearbook 1999*), s. 56.

44 V oficiálních čínských statistikách je hodnota hrubé průmyslové produkce definována jako hodnota představující objem vyrobených výrobků, ať už byly prodány nebo nikoliv. Zahrnuje také rozpracované polotovary, včetně těch, které byly předány k dokončení do dalšího závodu, což má mimo jiné za následek, že hodnota takového polotovaru může být zahrnuta do celkové hodnoty hrubé průmyslové produkce vícekrát. Podrobnější definice hodnoty hrubé průmyslové výroby viz *China Statistical Yearbook 1999*, s. 452.

45 Na tomto místě je však nutné připomenout, že vysoké procentuální přírůstky u začínající expanze zaostalých ekonomik mohou být zavádějící, s ohledem na dosavadní slabou ekonomickou základnu.

Rozšíření průmyslové základny si samozřejmě vyžádalo přesun další pracovní síly do průmyslového sektoru. Hlavním stimulem rostoucí migrace rolníků do měst byly především rychleji rostoucí mzdy v průmyslu, ale také lepší sociální a zdravotní zabezpečení.⁴⁷

Tabulka 4: Nárůst průmyslové výroby v ČLR v letech 1949–1957 z hlediska struktury (index 100 = předchozí rok)

	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957
lehký průmysl	100,0	130,1	133,6	123,5	126,7	114,3	100,0	119,7	105,7
těžký průmysl	100,0	154,1	149,1	143,5	136,9	119,8	114,5	139,7	118,4

Zdroj: Comprehensive Statistical Data and Materials on 50 Years of New China, China Statistics Press, Beijing 1999, s. 38.

Průmyslová výroba sice celkově vykazovala rychlý kvantitativní růst, na druhé straně však existovaly uvnitř průmyslového sektoru poměrně velké rozdíly. V souladu s objemem přijímaných investic, pravidelně větší přírůstky vykazoval těžký průmysl (viz tabulka 4). Produkce výrobních prostředků rostla téměř čtyřikrát vyšším tempem než produkce spotřebního zboží. V období prvního pětiletého plánu byly preferovány větší podniky, střední a menší podniky stály stranou prioritních zájmů čínské vlády. Rozvoj průmyslové výroby se samozřejmě také lišil regionálně.

Nejrychleji rozvíjejícími se oblastmi čínského průmyslu a vlastně celého čínského hospodářství byly hutnictví (především produkce surového železa a oceli) a těžební průmysl (především těžba ropy a uhlí). Situace v oblasti produkce surového železa a oceli přitom nebyla v době vítězství komunistů nijak příznivá. Jak už jsem dříve uvedl, v období před rokem 1949 bylo téměř dominantním centrem hutnictví a ocelářství Mandžusko, které de facto od třicátých let kontrolovali Japonci. Více než polovina mandžuské produkce surového železa a oceli také směřovala do Japonska. Po druhé světové válce se však výrazně změnily podmínky a Japonsko již nemělo o dovozy z Mandžuska zájem. Navíc během přítomnosti sovětské Rudé armády v Mandžusku byla značná část zařízení v relativně moderních hutních, ocelářských ale také například energetických objektech demontována a odvezena do Sovětského svazu. Došlo tak samozřejmě k celkovému snížení kapacit těžkého průmyslu v Číně. Uvedené souvislosti patrně výrazně přispěly ke skutečnosti, že se novému komunistickému vedení podařilo dosáhnout vrcholné úrovně produkce surového železa a oceli z doby před nástupem komunistického režimu až za několik let.⁴⁸ K rychlému rozvoji tohoto odvětví došlo v době prvního pětiletého plánu. Za sovětské účasti byly rekonstruovány závody v An-šanu, který byl tradičně nejdůležitějším metalurgickým centrem v Mandžusku (spolu s Mukdenem). Ve stejné době byly otevřeny nové ocelárny v Pao-tchou ve Vnitřním Mongolsku a ve Wu-chanu ve střední Číně. Během prvního pětiletého plánu činil průměrný roční nárůst produkce surového železa 26 % a oceli 32 %.⁴⁹

Obnova a rozvoj kapacit těžebního průmyslu měly při budování a stabilizaci nového hospodář-

46 Srv. Field, R. M. a Williams, B. A.: *A Reassessment of the Economy*, Joint Economic Committee, s. 149–150, tabulky na s. 149–150, Washington D.C., 1975 a *Comprehensive Statistical Data and Materials*, s. 37.

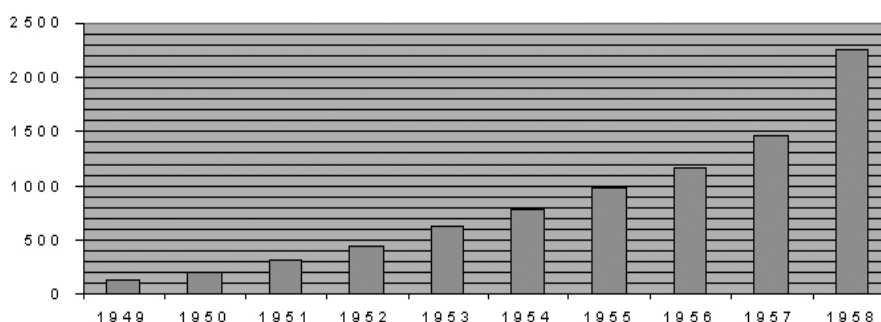
47 V období 1949–1957 vzrostla průměrná mzda dělníků o 143 %, zatímco rolníků pouze o 69 %. *Ten Great Years*, s. 211–212.

48 Vrcholná roční produkce surového železa v období před rokem 1949 se pohybovala na úrovni 1–2 miliony tun, jednotlivé odhady se liší. Této úrovni se podařilo dosáhnout v roce 1952, kdy ČLR vyprodukovala podle různých odhadů zhruba 1,6–1,9 milionu tun surového železa. Blíže viz Eckstein, Alexander: *China's Economic Development*, s. 194.

49 *Comprehensive Statistical Data and Materials*, s. 41.

ského systému přirozeně mimořádný význam. Na dostatečném přísunu surovin a paliv například bezprostředně závisel další vývoj produkce elektřiny a železa, které byly v této době v centru zájmu čínských ekonomů. I zde se však výchozí situace vyznačovala komplikacemi. Mimo jiné nová vláda neměla k dispozici výsledky solidních geologických výzkumů, které by dostatečně lokalizovaly případná nová ložiska surovin a paliv a především by poskytly věrohodnou kvantitativní a kvalitativní analýzu daných ložisek. Komunistické vedení tak často pracovalo s pouhými spekulacemi. Jedním z dalších obecných problémů byla doprava surovin, která byla vzhledem k špatné úrovni dopravní infrastruktury a poloze některých nalezišť v odlehlých oblastech země poměrně nákladnou záležitostí.

Graf 1: Produkce ropy v ČLR v letech 1949–1958 (v tisících tun)

Zdroj: Comprehensive Statistical Data and Materials on 50 Years of New China, China Statistics Press, Beijing 1999, s. 41.

V pozici největšího dodavatele uhlí zůstávaly na přelomu čtyřicátých a padesátých let Kailanské doly, které se však potýkaly s problémem nedostatečného a zastaralého vybavení a v nových podmínkách tak nebyly schopny krýt rostoucí požadavky expandujícího hospodářství. Zvýšená poptávka byla relativně úspěšně uspokojena rozšířením mandžuských dolů. Vrcholnou úroveň těžby z předkomunistického období se podařilo dohnat v roce 1952, kdy se vytěžilo 66 milionů tun uhlí.⁵⁰ Během prvního pětiletého plánu rostla produkce uhlí v průměru o více než 14 % ročně. Znatelně také pokročila mechanizace a celková modernizace dolů.⁵¹

Přestože scházejí přesnější údaje, je zřejmé, že se těžba ropy pohybovala v Číně před rokem 1949 na velmi nízké úrovni. Více než 90 % ropy muselo být dováženo. Po roce 1949 se podařilo nastartovat rychlý a dlouhodobý nárůst těžby ropy, i když každoroční procentuální přírůstky se v dlouhodobé perspektivě spíše snižovaly (nárůst produkce ropy viz graf 1). K dalším nadprůměrně rychle rozvíjejícím se odvětvím patřily například chemický průmysl (především výroba umělých hnojiv – viz tabulka 5, hlavní expanze výroby umělých hnojiv však měla teprve přijít) a energetický průmysl.

V oblasti lehkého průmyslu zastávala specifické místo textilní výroba, která byla před rokem

⁵⁰ Viz Field, R. M. a Williams, B. A.: *China, A Reassessment of the Economy*, s. 166 a 228.

⁵¹ ČLR vykazovala příznivý kvantitativní nárůst těžby uhlí, na druhé straně kvalita vytěženého uhlí se vyznačovala velkými rozdíly. Například kvalitního černého uhlí, potřebného k produkci vysoce kvalitních ocelí, byl relativní nedostatek. Howe, Christopher: *China's Economy*, s. 108.

1949 patrně nejvýznamnějším průmyslovým odvětvím. Třebaže přírůstky textilního průmyslu zůstávaly za průměrnými přírůstky odvětví těžkého průmyslu, poskytoval textilní průmysl i v 50. letech nejvíce pracovních míst v průmyslovém sektoru a měl tak největší podíl na zaměstnanosti v průmyslovém sektoru. Navíc se textilní průmysl dlouhodobě významně podílel na čínském exportu.⁵²

V první etapě industrializace, tj. zhruba do roku 1957, měla pro ČLR mimořádný význam ekonomická spolupráce se Sovětským svazem. V 50. letech se podílel dovoz ze SSSR v průměru 45 % na celkovém ročním dovozu ČLR, velkou část sovětských dodávek tvořily stroje a zařízení pro rekonstruované nebo nově budované průmyslové objekty. Dovozy ze SSSR byly navíc přibližně ze čtvrtiny financovány úvěry, které Sovětský svaz čínské straně poskytl.⁵³

Tabulka 5: Celková produkce a dovoz nejvýznamnějších umělých hnojiv (síranu amonného, dusičnanu amonného, super fosfátu) v ČLR v letech 1949–1962 (v tisících tun)

	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
produkce	27	70	134	188	249	327	není k dispozici
dovoz	není k dispozici	není k dispozici	není k dispozici	137	366	504	923
	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
produkce	není k dispozici	871	1462	1777	2000	1447	2170
dovoz	1083	1313	1797	1500	1134	1172	1318

Zdroj: Ten Great Years, Statistics of the Economic and Cultural Achievements of the People's Republic of China, Foreign Language Press, Peking (Beijing) 1960, s. 86.

Poznámka: Uvedený zdroj se například od pozdějších statistik znatelně liší, celkový charakter růstového trendu však jednotlivé zdroje nepopírají. V této souvislosti jsou podstatné zejména vývojové tendence, které z této tabulky vyplývají. S ohledem na zmíněné odlišnosti jsem také nenahrazoval chybějící čísla údaji z pozdějších statistik.

Sovětský svaz byl také jednoznačně největším dodavatelem nových technologií do ČLR. Za sovětské účasti se realizovalo 156 především větších projektů (zejména se jednalo o ocelárny, elektrárny a strojírenské podniky). V komunistické Číně pracovalo více než 10 000 sovětských poradců a nejrozličnějších specialistů, dalších zhruba 1500 přišlo z ostatních států východoevropského bloku. Do Sovětského svazu bylo posláno na studia a školení téměř 28 000 Číňanů.⁵⁴

Bez sovětské asistence by měla industrializace ČLR zcela jistě jiný charakter, přinejmenším by probíhala pomaleji. Podle odhadů například více než tři čtvrtiny strojů vyrobených v době prvního pětiletého plánu byly vyrobeny buď na sovětských zařízeních nebo s pomocí sovětských technologií pod dohledem sovětských odborníků. Bohužel dnes je těžké určit přesný celkový objem finančních

⁵² Eckstein, Alexander: *Communist China's Economic Growth and Foreign Trade, Implications for U. S. Policy*, McGraw-Hill Book Company, New York 1966, s. 114–115.

⁵³ Úvěry byly poskytovány zejména na nákup kompletních průmyslových celků; samozřejmě některé významné úvěry byly určeny k nákupu vojenského materiálu a měly čistě politicko-vojenský charakter. Bližší viz Gurley, John G.: *China's Economy and the Maoist Strategy*, s. 163–164.

⁵⁴ Riskin, Carl: *China's Political Economy*, s. 74–77 a Fairbank, John King: *The Great Chinese*, s. 285–286.

prostředků, který plynul v 50. letech ze SSSR do ČLR, a celkové hodnocení sovětské pomoci ČLR je tak možné definovat pouze na obecné rovině.

Sovětská pomoc bezesporu podpořila rychlý hospodářský růst čínské ekonomiky. Na druhé straně tato kooperace vytvořila nezanedbatelnou závislost čínského hospodářství na SSSR. Období aktivní ekonomické spolupráce skončilo v roce 1959, v následujících letech byly vzájemné ekonomické styky výrazně redukovány v důsledku politicko-ideologických neshod vrcholících až vojenskou konfrontací.⁵⁵

Kromě průmyslu a zemědělství nové komunistické vedení také brzy ovládlo další oblasti čínské ekonomiky – dopravu, distribuční kanály atd. Jednou z prvních oblastí čínské ekonomiky, která zcela přešla pod kontrolu státu, byl zahraniční obchod – státní monopol byl v podstatě vytvořen už na počátku 50. let. Čínská lidová republika se v podstatě inspirovala sovětským institucionálním modelem zahraničního obchodu a postupně vybudovala vlastní systém řízení zahraničního obchodu, který byl sovětskému vzoru velmi podobný. Základním orgánem tohoto systému se stalo Ministerstvo zahraničního obchodu, které bylo podřízeno Úřadu financí a obchodu Státní rady (vlády) a Odboru financí a obchodu Ústředního výboru komunistické strany. Ministerstvo zahraničního obchodu však začalo plnit především správní a monitorovací funkci, jeho možnosti ovlivňovat celkový charakter zahraničního obchodu byly omezeny direktivně určeným plánem, na jehož vypracování se významně podílela především Státní plánovací komise.

Tabulka 6: Vývoj dovozu a vývozu ČLR v 50. letech (v milionech USD)

rok	1950	1951	1952	1953	1954
dovoz	580	1200	1120	1350	1290
vývoz	550	760	820	1020	1150
rok	1955	1956	1957	1958	1959
dovoz	1730	1560	1500	1890	2120
vývoz	1410	1650	1600	1980	2260

Zdroj: Comprehensive Statistical Data and Materials on 50 Years of New China, China Statistics Press, Beijing 1999, s. 60.

Konkrétní realizaci zahraničního obchodu, včetně formulování a podepisování jednotlivých kontraktů, bylo pověřeno devět státních společností zahraničního obchodu, které pracovaly pod přímým dohledem Ministerstva zahraničního obchodu a které se velmi podobaly podnikům zahraničního obchodu (PZO) komunistického Československa. Jednou ze stěžejních činností PZO byl nákup předem stanoveného množství domácí produkce na vývoz za pevné ceny. Podobně bylo určeno množství zahraničního zboží, které měly nakoupit. Kromě uzavírání obchodních smluv se mimo jiné zabývaly informační a poradní činností. Dalším významným orgánem na poli zahraničně obchodních vztahů se stala Rada pro podporu zahraničního obchodu, k jejímž hlavním úkolům patřilo především organizování prezentací čínských výrobků v zahraničí, vydávání různých propagačních a informačních publikací a zajišťování některých právních úkonů, například registrace ochranných známek.

55 K sovětsko-čínské roztržce blíže viz Kulik, Boris Trofimovič: *Sovetsko-kitajskij raskol: pričiny i posledstviya*, Institut Dalnego Vostoka, Moskva, 2000.

Prostřednictvím podřízených orgánů Rada také zajišťovala arbitráž zahraničněobchodních sporů.⁵⁶

Prvních deset let po vzniku komunistického režimu rostl objem zahraničního obchodu, i když s určitými výkyvy, velmi rychle (podrobně viz tabulka 6) Celá zahraničněobchodní koncepce se nesla v duchu „Vyvážíme proto, abychom mohli co

Tabulka 7: Komoditní struktura zahraničního obchodu ČLR v letech období 1955 a 1959 (podíl v procentech)

KOMODITNÍ SKUPINA	dovoz		vývoz	
	1955	1959	1955	1959
Potraviny, nápoje a tabák	2,2	0,3	32,8	26,2
Suroviny	11,1	13,4	36,9	24,4
Minerální paliva a maziva	7,4	6,5	0,6	0,4
Rostlinné a živočišné tuky a oleje	0,5	0,2	3,5	1,3
Chemikálie	9,6	8,1	2,1	2,6
Výrobky zpracovatelského průmyslu	12,4	17,9	18,3	25,8
Strojírenská a dopravní zařízení	22,4	40,0	1,1	1,5
Ostatní průmyslové výrobky	2,6	2,2	1,8	12,9
Komodity nezařazené	31,8	11,4	2,9	4,9

Zdroj: Eckstein, Alexander: *China's Economic Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge 1977, s. 250 a s. 252.

nejvíce dovážet a dovážíme proto, aby co nejrychleji pokročila v ČLR industrializace“.⁵⁷ ČLR vyvážela především agrární produkci a naopak dovážela zejména stroje a strojní zařízení (komoditní struktura zahraničního obchodu viz tabulka 7).

Hlavním obchodním partnerem komunistické Číny byl Sovětský svaz a jeho východoevropské satelity. Sovětsko-čínský obchod se v druhé polovině 50. let podílel zhruba 50 % na celkovém objemu zahraničního obchodu ČLR. Druhým nejdůležitějším obchodním partnerem ČLR po SSSR byla NDR (kolem 6 %), třetím Československo (kolem 4,5 %). Obchodní bilance ČLR vykazovala v první polovině 50. let pasivní saldo, tak jak byl rostoucí dovoz financován nejen příjmy z čínského vývozu ale ve značné míře také sovětskými půjčkami. V souvislosti se splácením dluhů Sovětskému svazu došlo v druhé polovině 50. let ke změně tohoto trendu, když obchodní bilance končila pravidelně aktivním saldem.⁵⁸

Analýza ekonomické situace v Číně v prvních letech utváření komunistického režimu, respektive zhodnocení nakolik byla či nebyla nová strategie úspěšná, je i dnes po více než padesáti letech

⁵⁶ Uvedený institucionální model zahraničního obchodu, který fungoval v předreformním období, přetrval v některých aspektech do současnosti. Při popisu tohoto modelu však používám výlučně minulého času, protože současný model zahraničního obchodu v ČLR se přece jenom v mnoha ohledech od uvedeného modelu výrazně liší. Dále viz Howe, Christopher: *China's Economy*, s. 139–143.

⁵⁷ Mah Feng-hwa: *The Foreign Trade of Mainland China*. Edinburgh, 1972, s. 2.

⁵⁸ Obchod ČLR se Sovětským svazem a jeho satelity v 50. letech dále viz například Eckstein, Alexander: *Communist China's Economic Growth and Foreign Trade*, s. 145–161. Vývoj obchodní bilance ČLR v 50. letech 20. století viz *Comprehensive Statistical Data and Materials*, s. 60.

velmi obtížným a značně kontroverzním úkolem. Ať už bereme v úvahu oficiální čínské zdroje nebo skromnější západní odhady, základní statistická data (pokud jsou k dispozici) většinou vypovídají o poměrně rychle rostoucí výkonnosti čínské ekonomiky, ale také o viditelně lepších se životních podmínkách většiny obyvatel ČLR.

Na druhé straně si je třeba uvědomit několik základních skutečností, které tyto úspěchy staví do zcela jiného světla. Vysoké procentuální přírůstky v 50. letech byly částečně optickým klamem, který úzce souvisel s dosavadní zaostalostí čínské ekonomiky. V neposlední řadě nesmíme zapomínat na radikální totalitní metody, které nové vedení při prosazování svých cílů používalo.

Při konečném účtování samozřejmě také záleží na tom, s čím první léta komunistického režimu srovnáváme. Zda-li je hodnotíme ve srovnání s dramatickými léty předcházejícími nebo např. s výrazně odlišnou reformní politikou, která se objevila v ČLR na přelomu 70. a 80. let.

Statistiky:

1. *Comprehensive Statistical Data and Materials on 50 Years of New China* (1999). Beijing, China Statistics Press, Department of Comprehensive Statistics of National Bureau of Statistics, 1999.
2. *China Handbook 1950* (1950). New York, Rockport Press, 1950.
3. *China Statistical Yearbook* (1999). Beijing, China Statistics Press, National Bureau of Statistics, 1999.
4. *National agricultural statistics for the 30 years since the founding of the People's Republic of China 1949–1979* (1980). Beijing, State Statistical Bureau, 1980.
5. *Ten Great Years* (1960). Statistics of the Economic and Cultural Achievements of the People's Republic of China, Beijing, Foreign Language Press, 1960.

Literatura:

1. ECKSTEIN, A. (1975): *China's Economic Development, The Interplay of Scarcity and Ideology*. Michigan Studies on China, Center for Chinese Studies, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1975.
2. ECKSTEIN, A. (1966): *Communist China's Economic Growth and Foreign Trade, Implications for U. S. Polic.*, New York, McGraw-Hill Book Company, 1966.
3. ECKSTEIN, A. (1977): *China's Economic Revolution*. Cambridge, Cambridge University Press, 1977.
4. FAIRBANK, J. K. (1983): *The Cambridge History of China*. Volume 12, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.
5. FAIRBANK, J. K. (1987): *The Great Chinese Revolution 1800–1985*. New York, Harper & Row, Publishers, 1987.
6. FEURWERKER, A. (1968): *The Chinese Economy 1912–1949*. Michigan Papers in Chinese Studies, No. 1., University of Michigan, Ann Arbor, Center for Chinese Studies, 1968.
7. FIELD, R. M. – WILLIAMS, B. A. (1975): *A Reassessment of the Economy*. Washington D.C., Joint Economic Committee, 1975.
8. GINSBURG N.– LALOR B. A.(1984): *China: The 80's Era*. Boulder and London, Westview Press, Inc., 1984.
9. GURLEY, J. G. (1976): *China's Economy and the Maoist Strategy*. New York and London, Monthly Review Press, 1976.
10. HOWE, CH. (1978): *China's Economy*, London, Elek Books Limited, 1978.
11. CHANG, J. K. (1969): *Industrial Development in Pre-communist China: A Quantitative Analysis*. Chicago, Aldine Pub. Co., 1969.
12. CHAO KUO-CHUN (1960): *Agrarian Policy of the Chinese Communist Party*. Bombay, Asia Publishing House, 1960.
13. JASNY, N. (1949): *The Socialized Agriculture of the U.S.S.R., Plans and Performance*. Stanford, Stanford University Press, 1949.
14. KULIK, B. T. (2000): *Sovetsko-kitajskij raskol: pričiny i posledstvija*, Moskva. Institut Dalnego Vostoka, 2000.
15. LIU, T. C. – YEH, K. C. (1956): *The Economy of the Chinese Mainland: 1933–59*. Princeton, 1965.
16. LIU, WAI (1953): *Rural Economics on the Chinese Mainland*, Hong Kong, 1953.
17. LORIMER, F. (1946): *The Population of The Soviet Union, History and Prospects*. Geneva, League of Nations, 1946.
18. MAH FENG-HWA (1972): *The Foreign Trade of Mainland China*, Edinburgh, 1972.
19. NIKL, M. (1975): *Problémy soudobého vývoje Číny I., II. a III.* Praha, Orientální ústav ČSAV, 1975.

20. OBUCHOVÁ, L. (1999): *Číňané 21. století, dějiny – tradice – obchod*. Praha, Academia, 1999.
21. PARKER, M. (1960): *The Population Trends in Eastern Europe, The USSR and Mainland China („Fertility Control in Communist Countries“)*. Milbank Mem. Fund, 1960.
22. PERKINS, D. H. (1969): *Agricultural Development in China 1368–1968*. Chicago, Aldine Publishing Company, 1969.
23. RISKIN, C. (1987): *China's Political Economy, the Quest for Development since 1949*. Oxford University Press 1987.
24. SLADKOVSKIJ, M. I. (1978): *Kitaj: osnovnyje problemy istorii, ekonomiki, ideologii*, Moskva, 1978.
25. SRINIVASAN, T. N. (1994), *Agriculture and Trade in China and India*, San Francisco, International Center for Economic Growth, 1994.
26. TOMÁŠEK, M. (2004): *Dějiny čínského práva*. Praha, Academia, 2004.
27. WALKER, K. R. (1965): *Planning in Chinese Agriculture*. Chicago, Aldine, 1965.
28. WU, Y. L.: *An Economic Survey of Communist China*, New York 1956.
29. YIN, H. – YIN, Y. C. (1960): *Economic Statistics of Mainland China 1949–57*, Cambridge, 1960.

K ekonomickým okolnostem utváření komunistického režimu v Číně v prvních letech jeho existence

Aleš Skřivan

Abstrakt

Článek se zabývá stavem čínské ekonomiky v době přezetí moci komunisty, přináší základní charakteristiku čínského hospodářství a jeho nejvýznamnějších problémů. Tato studie se také pokouší analyzovat první kroky nové komunistické vlády, které měly bezprostřední vliv na čínskou ekonomiku, a má poskytnout čtenáři pokud možno objektivní obraz ekonomické situace, který mu má pomoci vytvořit si vlastní názor na úspěšnost respektive neúspěšnost nové ekonomické strategie.

Klíčová slova: Čína, dějiny, ekonomika.

Economic Aspects of Forming Communist Regime in China during the First Years of its Existence

Abstract

This article deals with the situation in the Chinese economy at the time of communist takeover. It brings a basic characteristic of the Chinese economy including its large problems. The study is also trying to analyse the first steps of the new communist government that immediately impacted on the Chinese economy. It aims at providing readers with an unbiased view of economic situation that could help them with forming their own opinion of new economic strategy's success (or failure).

Keywords: China, history, economy.

JEL classification: N00, N15, N4